

SHAHRISABZNING DINIY MAFKURAVIY MARKAZLARI VA YUNESKO BUTUNJAHON MEROSI

I.I. Jamolov

**Shahrisabz davlat muzey qo'riqxonasi
"Chubin" filiali bo'lim boshlig'i**

E.Qodirov

Katta ilmiy xodim

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20204758>

Shahrisabz shahrining tarixiy markazlari o'ziga xos xususiyatlarga ega shaharsozlik nuqtai nazaridan markazlarning joylashuvi, ma'muriy boshqaruv, savdo, diniy-ma'rifiy bo'lgan an'analari, ularning badiiy kompozision tomonlari to'g'risida gapiriladi. Diniy mafkuraviy markazlar - Shahrisabzning jamoa - diniy zonasi -shaharning janubi - sharqiy qismida XIV-XV asrlarda yirik maqbara komplekslari bunyod etilgan. Ulardan eng 69 mashhurlari "Dor us-siyodat" va "Dor ut- tilovat" , Amir Temur o'zi va avlodlari uchun qurdirgan masjid, madrasa va maqbaralar majmuasi mavjud. Dorus-Saodat majmuasi XVI asrning 2-yarmida Abdullahon II ning qilgan hujumlaridan birida imorat vayron bo'lgan. Dor us-saodat majmuasi vujudga kelishiga Jahongir maqbarasi asos bo'lgan. Jahongir maqbarasi qurilayotgan vaqtda taxmon va gumbazning dastlabki ko'rinish tuzilishi ichki tomondan ganchli muqarnas bezak bilan bekitilib qo'yilgan edi, uning qoldiqlari hanuzgacha saqlanib qolingan. Bu yodgorlik O'rta Osiyoda yagona, ya'ni to'rt gumbazli maqbara bo'lgan. hozirgi vaqtgacha esa mana shu to'rtta gumbazdan faqat uchtasi saqlanib qolgan, ichi ganchli gumbaz esa vaqt o'tishi bilan buzilib ketgan. Ichki gumbaz ostida zangori bo'yoq bilan: "Dono ezgu niyat bilan harakat qiladi, nodon ezgu niyat bilan kutib turadi" degan Hikmatli o'gitlar bitilgan. Maqbara janubiy devorining haddan tashqari qalinligi va shimoli-g'arbiy burchakda musthkam dumaloq minora mavjudligi e'tiborni tortadi, go'yo umumiy hajmiy yechimdagi mutanosiblik buzilganday tuyuladi. Bu holat B.N.Zasipkin tomonidan qayd etilgan. Majmuning asosiy kismi 1380-1404 yillarda Amir Temur tomonidan temuriylar xilxonasi sifatida bunyod etilgan. Majmuadagi Hazrati Imom maschidi Buxoro xoni Abdullahon tomonidan qurdirilgan. Dorus-Saodat majmuasi umumiy ko'rinishi Jahongir Mirzo maqbarasi sharqiy devori qismi holati. Maqbara tashki devor qismi holati. Dorut - Tilovat majmuasi Shayx Shamsiddin Kulol maqbarasi, Gumbazi Sayidon maqbarasi, Ko'k gumbaz masjidlarni o'z ichiga oladi.

Shayh Shamsiddin Kulol maqbarasi 1374 yilda Amir Temur tomonidan barpo qilingan. Shayh Shamsiddin Kulol Amir Temur otasining ya'ni Muhammad Tarag'ay Bahodirning piri bo'lgan. Shayh Shamsiddin Kulol 1373 yilda vafot etgan. Shayh vafotidan keyin Temurning otasi chuqur qayg'uga tushib o'gliga vasiyat qiladiki: «Meni vafotimdan keyin jasadimni o'z ustozim poyi qadamida quydir» deb 1373-yilda Muhammad Tarag'ay Bahodirham vafot etadi. Temur otasining vasiyatini bajo keltirish uchun otasining jasadini Shayh Shamsiddin Kulolning poyi qadamida dafn etadi.

Gumbazi Sayidon maqbarasi 1437 yilda Amir Temurning nabirasi Mirzo Ulugbek tomonidan qurilgan. Maqbara ichida XV-XVII asrlarga oid bir necha qabr toshlari bor. Bu qabr toshlari Termizlik Sayidlarga oid bulib, bir - biridan kata kichik holda joylashtirib quyilgan.

Ko'k gumbaz maschidi 1435 yilda Mirzo Ulugbek tomonidan qurdirilgan. Odatda jom'e maschidlari kompleks qurilishlardan iborat bo'lib, atrofi devor bilan o'ralgan, o'rtaga qurilgan

gumbazli binolar va atrofidagi ravoqli ayvonlarni o'z ichiga olgan. Ko'k gumbaz maschidi Mirzo Ulugbek davrida O'rta Osiyoda kurilgan eng katta maschidlardan biri bo'lgan.

YUNESKO Butunjahon merosi ro'yxatiga O'zbekistondan Xivadagi Ichan qal'a, «Samarqand — madaniyatlar chorrahasi», Buxoro va Shahrisabzning [tarixiy markazlari](#) kiritilgan. Hukumat Butunjahon merosi ro'yxatidan o'rin olgan madaniy meroslari hududlarini himoya qilish uchun chegaralar loyihasini ishlab chiqishni va ularni bosh reja dasturiga kiritishni, shuningdek, YUNESKO Butunjahon merosi markazi bilan kelishgan holda mazkur hududlarni 2018 — 2022 yillarda boshqaruv rejasini ishlab chiqishni topshirdi. YUNESKO huzuridagi Butunjahon merosi qo'mitasi taklifiga binoan Shahrisabzning tarixiy markazidagi bebaho universal va umuminsoniy meroslarni tiklash yuzasidan obodonlashtirish ishlari o'tkazilishi belgilandi. 2018-yilda Shahrisabzning tarixiy markazidagi mahallalar, an'anaviy uylar, «Koba» karvon saroyini tiklash bilgilan olindi. Shahrisabzning tiklash mumkin bo'lgan qismlari hamda 2018 — 2022 yillarda tarixiy markazni boshqarish bo'yicha reja dasturi YUNESKO Butunjahon merosi markazida namoyish etilishi rejalashtirildi. Bundan tashqari Butunjahon merosi qo'mitasi bilan kelishuv asosida Shahrisabzning tarixiy markazining yangi bosh plani ishlab chiqilishi ko'zda tutilgan. Xivadagi Ichan qal'ada va Buxoro markazida hamda ularning qo'riqlanadigan hududlarida olib borilayotgan barcha kapital qurilishlar YUNESKO Butunjahon merosi markazi tasdiqlagunga qadar to'xtatiladi. Bu hududdagi [barcha bino va tuzilmalar](#), shuningdek uy-joylar inventarizatsiya qilinadi. Olimlar va xorijiy ekspertlar ishtirokida Shahrisabz shahri tarixiy markazini kompleks rivojlantirish loyiha taklifi ishlab chiqildi. Bunda Shahrisabz shahri tarixiy markazini saqlash va kompleks ruvojlantirish bo'yicha quyidagi loyihalar amalga oshirildi:

Birinchidan: Tarixiy markazni Umumiy hududi o'rganilgan holda tarixiy markaz bosh rejasi loyihalandi.

Ikkinchidan: Tarixiy markaz obidalarini saqlash va kompleks ruvojlantirish chora tadbirlari ishlab chiqildi.

Uchinchidan: Obidalarning atrof muhiti va ularning bir biri bilan bog'lovchi yo'laklar loyihalandi

To'rtinchidan: Mahalla markazi hamda turarjoy binolari Shahrisabz urf - odatlari va ananalariga tayangan holda loyiha takliflari ishlab chiqildi.

Beshinchidan: Tarixiy Shaharning Mudofa (qal'a) devorlarining bugungi kundagi saqlanib qolgan qismi o'rganilgan holda Qayta tiklash loyihasi ishlab chiqildi

Oltinchidan: Ko'kalamzorlashtirish va sug'orish tizimlari loyihalandi

Ettinchidan: Qayta tiklangan tarixiy markaz va konservatiya (o'zholicha saqlash) qilingan obidalarda turizm sohasini kuchaytirish hamda ularga qulay sharoitlar yaratib berish loyiha takliflari ishlandi.

Qashqadaryo viloyati me'morchiligi O'zbekistonning boshqa viloyatlari singari ko'p ming yillik tarihgaga ega. Buni viloyat hududida olib borilgan arxeologik qazishmalar natijasida topilgan yodgorliklaridan bemalol o'rganish mumkin. Shaharsozlik yuksak darajada rivojlangan. Viloyat hududida shahar madaniyati an'analari bir tekisda rivojlangan yirik aholi punktlari hamda ko'plab qishloqlar vujudga kelgan. Qashqadaryo vohasi shaharlari O'rta Osiyoning muhim savdo yo'llaridagi markazlar vazifasini o'tagan. Shahrisabz me'morligining mahalliy xususiyatlari, ayniqsa, madrasalar qurilishida yaqqol namoyon bo'ladi. Shahrisabz shahrini dunyo miqyosidagi sayyohlik markazlaridan biriga aylantirish imkonini beradi.

Shahar markazi, sharqiy yo'nalishda shaharning umumiy rivoji bilan muvofiqlikda, turar joy tuzilmalar o'sishiga parallel ravishda rivojlanadi. Uning kompozision tuzilishi shahar muhitining loyihalash tuzilishida xizmat ko'rsatuvchi umumshahar magistrallari strukturasi asoslangan.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mankovskaya L. Y. Qashqadaryo vohasining arxitektura yodgorliklari, Toshkent, 1979-yil
2. Sharisabz 2700 yilligi. “Ming yillar meros” Toshkent. 2002.
3. Hakim Sattoriy “Sohibqiron abadiyati”. Toshkent.2016.
4. Холматов О.Қадимий Шаҳрисабз тарихидан лавҳалар/Тошкент, Янги аср авлоди, 2014.
5. Холматов О.Дилкаш шаҳар тарихи/Тошкент, Янги аср авлоди, 2015.